

Hugh Kenner

A tudomány, Axel és játék a szavakkal

Thomas Sprat, aki 1684-ben Rochester püspöke volt, sokat idézett szerző két mondat okán. Karnyújtásnyi távolságban írom e sorokat három könyvtől, amelyek e mondatokat írták át: Basil Willey: *Seventeenth Century Background*, Brooks and Wimsatt: *History of Literary Criticism* és Barbara Shapiro: *John Wilkins* életrajza, aki a tanult világ gondolkodását akarta szabályozni egy filozófiai nyelv megalkotásával. Sprat a *History of Royal Society*-t írta, a Társaság támogatásával ki is adta 1667-ben, s e műben olvasható a következő:

„és még valami, amire a Társaság kényes, ez pedig *Beszédének* módja; amelyet bizony hamar fölemészt a *Beszéd* fölösleges díszessége, ha nem vigyázunk rá, hogy megfelelően kezeljük *Tervének* Szellemét és *Életszerűségét*.”

Roppant tanulságos hallgatni őt, amint fokozatosan eljut ahhoz, amit az irodalomtörténészek már régóta a tudományos írásmód alapelvei meghatározásának tekintenek. Lényeges, mondja: „el kell választani a Természet ismeretét a Retorika színeitől, a Képzelet eszközeitől és a Mesék gyönyörteli élvezetétől” – hűvös megállapítás, amely mindjárt veszít hűvös mivoltából, mihelyt szembeállítja az emberi beszéd témájával. Mert türelmét olyannyira elveszíti „a *Beszéd Fölöslegességének káros Hatásai*” miatt, hogy kijelenti:

„amikor a boldog *Élet* eszközeit vizsgálom, valamint Romlásának okait, mindenképpen arra a következtetésre jutok, hogy az *Ékesszólást* száműzni kell a *civil Társadalmakból* mint végzetes veszedelmet a Békére és a jó Modorra.”

Az embert az állattól a beszéd különbözteti meg, mondta Cicero, akit az előző mondat elborzasztott volna.

Thomas Sprat viszont attól borzad el, amit nekünk tanítottak, mármint hogy a Cicerótól származó nevelési-oktatási hagyomány a nyelvet megbízható és állandó forrásként jelöli meg:

„Ki tudná nézni Felháborodás nélkül, hogy e terjengős *Troposzok és retorikai Alakzatok* mennyi Zűrzavart és Bizonytalanságot hoztak Megismerésünknek?... Most elfog a Harag és nem tudom türtőztetni magam, hogy ne vádoljam e lát-szólagos Titokzatosságokat Felületességgel, pedig hát mi *Írók és Szónokok* olyan nagyra tartjuk őket. És kevés Szóval merem állítani, hogy az Emberi Tanulmányokból semmit sem könnyebb megtanulni, mint a mondat vétkes Bőbeszédűségét, a Metafora Műfogásait, a Nyelv Dagályosságát, amelyek olyan nagy lármát csapnak ezen a világon.”

Igazán szembeötlő, hogy Sprat miképp halmozza a szavakat, milyen élesen állítja szembe egymással a kifejezéseket: Zúrzavar és Bizonytalanságok, Troposzok és Alakzatok, Írók és Szónokok, a Mondat Bőbeszédűsége, Metaforák Műfogásai, a Nyelv Dagályosság. Olybá tűnik, csak az Ékesszólás ítélheti el az Ékesszólást, az *általános vétkes* közé helyezve azt, mint a Keresztény Hercegek Széthúzása, a Vallási Kötelességek Elmulasztása és hasonlók". Tehát a nagy egyetemes bűnök kategóriájába csoportosítja. Vagy az Ékesszólás, vagy a Royal Society gyakorlata – vagy mi, az új papság vagyunk hitelesek, vagy a szentek bandája. És Sprat hangja egyre halkul, amint kimondja két nevezetes mondatát:

„Ezért hát nagyon szigorúak voltak és az egyetlen Orvosságot alkalmazták, ami csak található ezen *Extravagancia* ellen; ez pedig nem egyéb, mint a szilárd Elhatározás, hogy elutasítják a stílus minden bővítését, cirkalmazását és dagályosságát. Vissza kell térni az eredendő Tisztasághoz és Rövidséghez, amikor az Emberek körülbelül annyi Dolgot állítottak elő, mint amennyi Szó létezett. Minden taguktól megkövetelték a tömör, csupasz és természetes Beszédmódot, a pozitív Kifejezéseket, a tiszta Értelmet, az eredendő Könnyedséget. Mindent igyekeztek lehetőség szerint a matematikai Egyszerűségekre redukálni és inkább a Kézművesek, Vidéki emberek és Kereskedők Nyelvét választották, nem pedig a Műveltekét vagy a Tudósokét.”

Hát itt van! És a negyedik kiadás nyomdásza még nyomatékosabbá tette mindezt azzal, hogy valamennyi főnevet nagy kezdőbetűvel nyomtatta ki. Az a Szó méltó a kiemelésre, amely egy Dolgot jelöl. Olybá tűnik, ez az „eredendő Tisztaság és Rövidség”.

Ám az eredendő Tisztaság és Rövidség az Éden tisztasága és rövidsége, amint gyanítjuk is, amikor Sprat a *tömör, csupasz, természetes* melléknveket használja. A Mezítelenség a Bukás előtt volt Természetes; ezután jöttek a fügefalevelek, meg a bonyolultabb öltözködés. És a nyelv most öltözködés, amelyet a Bővítmények és a Dagályosság mértéke különböztet meg, nem beszélve az olyan díszítő elemekről, mint a Nyakkendő. Ádám csupasz Könnyedséggel beszélt Évával, pozitív Kifejezéseket és tiszta Értelmet használt, az „eredendő Tisztaság és Rövidség” szellemében. Nem mondta neki, hogy „júniusi piros, gyöngyharmattal ékes, feslő rózsaszálam”. És minden bizonytalansággal azt sem mondta, hogy „olyan a szemed, mint a mély vizű tó és amikor jársz, lángnyelvek csapnak föl a lépteid nyomán”. Hanem így szólt: „Én Ádám vagyok, Te pedig Éva” – ez pontosan annyi Dolgot nevez meg, amennyi Szó van, és biztosan nem a Művelt emberek vagy a Tudósok nyelve.

„A Kézművesek, Vidéki emberek és a Kereskedők nyelve”, mondja Sprat, azt a három osztályt nevezve meg, amely nézete szerint szakértő a *dolgok* vonatkozásában. „Ahány *Dolog*, körülbelül annyi *Szó*”: az egyenértékűség kereskedelmi metaforáját alkalmazva egy penny egy perc, egy dollár egy óra és egy szó egy dolog. A dolgok valóságosak és diszkrét, a szavak pedig a címkék: eszményünk az egy az egyhez való megfeleltetés. Minden dolognak van egy neve; minden macskának, amely az angolul beszélő világban lődörög, *macska* a címkéje, mintha az oldalára volna festve. *Elmondhatunk* minden dolgot, csak

azt nehéz elképzelni, *mit mondhatunk a dolgokról*. Swift, akinek az esze minden kétséget kizáróan éppen ezen járt, úgy intézte, hogy bizonyos filozófusok Lagadóban ki tudjanak ejteni szavakat – innen a légzés és a tüdő kopása – oly módon, hogy zsákban magukkal hordanak bizonyos dolgokat, amelyekről beszélgetést kezdenek; kinyitják a zsákot és egyszerűen fölmutatják e dolgokat. Nem tudni, mit mondtak? Mit mondanak a *dolgok*?

Sprat beszédéből tévedhetetlen bizonyossággal kiérezzük a vallás reformerének hangját. Nem lényegtelen, hogy egy nap Rochester püspöke lett, vagy hogy John Wilkins, a mentora a *History* írása közben Chester püspöke lett, egy évvel a *History* kiadása után. A mezítelenség összekapcsolása a természetességgel, az „eredendő Könnyedség” fölemlegetése, az „eredendő Tisztasághoz és Rövidséghez” való visszatérés retorikája – ez mind, mind olyan tudat modorossága, amelynek történeti szubsztanciája a tiszta vallás romlása az időben és a sürgős reform lényege az elsőrendű feltétel helyreállítása. A Royal Society új papsága nem kevesebbet akar megtalálni, mint Ádám veszendőbe ment nyelvezetét. És azt kell hinnünk, Ádám elveszett nyelve nem a kijelentéssel, hanem egyszerűen csak a megnevezéssel foglalkozott, mivel Ádám Bukás előtti tudata számára a dolgok áttetsző lényegiségükben voltak jelen, így is voltak megnevezve, nevük merő kimondásával lényegiségüket adták, és semmiféle betöltendő űr nem maradt a szófiabeszéd hálója számára.

Csak ritkán jelentettek be ennél nagyobb igényt a próza stílusának megreformálására: az eredendő Tisztaság és Rövidség, ha értjük a módját, visszahozza az Éden minden dolgokra áradó fényét, mielőtt a Kígyó, a Műveltek és a Tudósok prototípusa, hízelgésével elvakította szüleinket, és a lángoló kardú Angyal közbelépett.

2.

Ami következett, nem volt egyéb, mint a nyelvészeti norma. A tudomány nyelve zavaros, a *mondatok* túlzott bőbeszédűségéből, *metaforikus* műfogásokból és a *nyelv* dagályosságából áll elő; mert a nyelv zabolátlanul gonosz, méreggel teli, amint az apostol írta (James 3:8). És e nyelvet egyre fogyatkozó örömmel olvassa az ember.

„Minden dolgot olyan közel kell hozni a matematikai egyszerűséghez, amennyire csak lehet”, és valóban ezt tette a papság, ha csak lehetett, matematikai egyszerűséggel beszélt: de e nyelven senki sem beszél, még beavatottjai sem; és amikor Wordsworth fölidézte az oldalhajót

„Ahol Newton szobra állt
Szögletes és csöndes arcával
Elméje márványhajóján örökké
Egyedül vitorlázva a gondolkodás csöndes tengerén”,

akkor azt mondja nekünk, hogy Newton, a bölcs jelenléte semmiben sem különbözik Newton szótlán szobrának jelenlététől: mert a bölcs egyenletekben gondolkodik, szótlán és egyedül van. Ilyen bölcs még sohasem létezett, sem

Püthagorasz, sem Szókratész, sem Konfuciusz, sem Jézus nem ilyen volt: ők tanítványok körében élő bölcsek voltak, akik emlékeztek rá, mit mondtak, és megjegyezték mondásaikat. De ki emlékszik bármire is, amit Newton mondott? Csak akkor beszélt, amikor a felfedezés elsődlegességét kellett vitatni. Mint bölcs, nem mondott semmit. Középszerű emberek, mint például Henry Pemberton, aki 1728-ban adta közre *A View of Sir Isaac Newton's Philosophy*, egy évvel Newton halála után, mindenkinek közvetítette Newton gondolkodását, aki csak olvasott angolul:

„Rögzíts bármely tetszőleges síkra két tűt A és B pontban (91. ábra). Köss rájuk tetszőleges hosszúságú ACB zsinetet. Aztán köss egy D tűt a kifeszített zsinegre; a tűt ekképp forgatva hegye ellipszist ír le.”

A szerző azt mondja, hogy tegyünk meg valamit. Nem kell gondolkodnunk a szavain, sem Newtonéin. Egyszerűen csak végre kell hajtanunk a kísérletet. A tudósnak pontosan ez az újdonság a mondanivalója: tettem valamit, amit megismételhetsz, valami újdonságot, amiről nem is álmottad, hogy megtehető. (Például fölboncoltam egy kutyát *in articulo mortis*, és fűjtatót helyezve légszövembe még a boncolás után is működtettem a szíverését. A természet szabályszerűsége okán pedig a későbbiekben te ezt ugyanígy megteheted. Pemberton utasításai az ellipszis kihúzását illetően pontosan ilyenek: adott egy érdekesség, továbbá a bolygók egy jellemző nevezetessége, amelyet tűkkel és zsineggel bármikor reprodukálhatunk.

Perbertonnál pontosan ugyanazt a hangot halljuk, amelyet a regényíróknál, amely hang éppen ezekben az években szólalt meg. Pemberton könyve 1728-ban jelent meg, a *Robinson Crusoe* 1719-ben, a *Gulliver utazásai* pedig 1726-ban. A regény lehetővé teszi nekünk a kísérlet megisméltését. Vagyis: Robinson szünideje a lakható világban (amely félig már a Paradicsom) pontról pontra, szóról szóra átélhető. Vagy Gulliver szerencsétlen találkozása a beszélő lovakkal szintén, amelyek mintha Platón Köztársaságában laknának, és meggyőzik őt, hogy jobb volna megszabadulnia az ügyvédekkel és tánctanárokkal benépesült világtól.

A regényeket is a Royal Society Prose előírásainak megfelelően írták, vagyis vázlatosan, metaforák nélkül, főnevekkel telezsúfolva, ahogy megfelelő előírásokkal megismételhetők bizonyos kísérletek. Szikár tényszerűséggel elrendelik, hogy újfajta prózát kell írni, amely mentes minden „terjengősségtől, kitérőktől és dagályos stílustól”. Egy évszázadon belül az írók ennek megfelelő új hangot fedeztek föl a versírásban is. A szellemes, meggyőző hangú vers, mint a *To His Coy Mistress*, ez a költemény már nem élményről számol be, hanem kísérlet, amely definíció szerint nem ismételtető, mivel én vagyok én, nem pedig te, és még én sem lépek kétszer ugyanabba a folyóba. Megindító, mégpedig hasznosan megindító kísérlet irányodban, éppen az én erős és ritmikus megfogalmazásomnak köszönhetően. Egyedül vándoroltam, mint egy felhő (és ha úgy tartom jónak, lábjegyzetben még azt is leírhatom, hol és mikor), elmondom, hogy a nárciszok látványa meghatott, versemre bízom azt is, mi módon, és gyakorta még akkor is erőt vesz rajtam a látványuk, amint kanapémon fekvé felidézem képüket. Így osztottam meg másokkal epifániámat. Gyűjtsd össze

hát te magad is a saját epifániáidat a sötét és nyomasztó gondolataid, az úr ellen, amely erőt vesz rajtad. (És, melleleg szólva, e kísérletet mindig is ismételned kell, amíg csak élsz: mert az úr mindig leleselkedik rád.)

Tehát egyáltalán nem meglepő módon hasonlóságok mutathatók ki Wordsworth 1802-es *Preface to Lyrical Ballads* és Sprat 1667-es *History of the Royal Society* című műve között. Ez kiterjed a megfogalmazás részleteire, amelyeket eddig mintha nem vettünk volna észre. Wordsworth második mondata már tartalmazza a *kísérlet* szót, amelyet már 1798 előtt, a könyv első megjelenésének idején is alkalmazott. Ezeket a verseket, mondta akkor, „kísérletként” adtam közre, „annak bizonyításaként, hogy az alsó és középosztálybeli emberek társalgási nyelve nagyon is alkalmas az öröm költői kifejezésére”. Vagyis a kézművesek, vidéki emberek és kereskedők nyelvét választotta a művelt emberek és a tudósok nyelvével szemben. Bár úgy találta, hogy 130 évvel Sprat után a nyelv annyira leromlott, elfajult, hogy még a kereskedők nyelve sem szolgálhatott modellül, hanem csak a vidéki iparosoké.

Az 1802-es *Előszó* negyedik bekezdésében Wordsworth azt mutatja be, hogy „néhány barátom mi módon értette a kísérlet” szót. Tárgya, amint ő pontosabban megfogalmazza, a következő:

„megtudni, milyen mértékben közvetíthető a gyönyör, a gyönyörnek az a mennyisége, amelyet a költő racionálisan közölhet, az eleven érzékelés állapotában élő emberek valóságos szókészletének metrikai elrendezésével.”

(Futólag megjegyezhetjük a *mennyiség* szót és tűnődhetünk mérhetőségén. A *mennyiség* szót akkor használjuk, ha „kísérletről” van szó.) És Wordsworth e barátai hittek abban, hogy „ha a költemények komponálásának ezen utasításait betartják, akkor bizonyos típusú költészet jön létre, amely jól alkalmazkodik az emberek érdeklődéséhez, nem közömbös a sokaság iránt (megint a mennyiség!), valamint a morális viszonyok minősége iránt sem”. E barátai előre látták az új költői műfajok lehetséges létrejöttét és „e tekintetben azt tanácsolták nekem, hogy előre határozzam meg az elmélet rendszeres védelmét, amelynek alapján a költeményeket írni kell”. Mindez pedig olyan szigorú előírás, mint amely a DNS összetételét határozza meg.

És ez valóban nagyon komoly ügy. Wordsworth a költészet átalakítását javasolja, amely sikeres megvalósulása esetén sok emberéletet érint majd „folyamatosan”.

(A miénket érintette. És amikor az *Előszót* írta, Mary Shelley még csak selypítgette a szavakat; 1818-ban viszont közreadja a *Frankensteint*.) E változtatást pedig „a hétköznapi élet jeleneteinek, eseményeinek leírásával” kell végrehajtani, „olyan nyelven, amelyet az emberek valóban használnak”. Wordsworth úgy véli, annyi azért kijön ebből az egyszerű stratagémából, mint amennyit Sprat várt a Royal Society új papságától.

„A Világtól azt kell elvárnunk (írta Thomas Sprat), hogy a *Dolgok Változatait* és *Fokozatait* olyan rendben helyezze egymásra, hogy Tetőpontjukra állva pontosan láthassuk, mi van alul, és mindent alárendelhessünk az Ahítatnak, a Békének és az Emberi Élet Teljességének.”

A költő pedig, mondja Wordsworth:

„az embert és a természetet teljességgel egymás megfelelőinek tekinti, az emberi elmét pedig a természet legérdekesebb tulajdonságai pontos tükrének látja, (ekképp) a vegyész, a botanikus vagy a mineralógus legaprólékosabb felfedezései pontosan úgy a költő sajátos témái lesznek, mint bármely egyéb, amelyhez költészete alkalmazható, ha ugyan eljön valaha az idő, amikor megismerjük mind e dolgokat.”

A vegyész, a botanikus vagy a mineralógus már nem idegenek a költészet olvasóitól, akiket T. S. Eliot gyorstalpaló tanfolyamban világosított föl, vagy Marianne Moore a *Camelia Sabina* kultúrájában:

Tisztítsd
Az ablakokat botra rögzített kelmével
A melegházban nem lehet
Füstös az ablak vagy párás,
Mert a növények még megbetegednének.

Ők tán hallották, amint Ezra Pound néhány sziklaréteget azonosított a Lago di Garda nyugati partján: „Ez a szikla magnéziumot tartalmaz.” Wordsworthhoz pedig az a tudomány áll a legközelebb, amely Sprat és az ő kora között született: a pszichológia. Költői műveit egy napon Leibniz tanítványa, David Hartley asszociációs filozófiája alapján rendszerezte. Roppant érdekes rendszert alkotnak és az elme műveletei esettanulmányainak tekinthetők.

Wordsworth az *Előszóban* két hosszú bekezdést áldoz a költő és a tudós közeli rokonsága magyarázatának, amely olyan közeli, hogy csupán két ponton szorul magyarázatra: az öröm tekintetében (mert a tudós, hívja fel figyelmünket a szerző, abba is hagyná munkáját, ha nem lenne a felfedezés öröme), valamint döntése dolgában, hogy lényegileg kutatói munkáját nem a Royal Society egyszerű, közérthető prózájában folytatja, hanem metrikusan. Meglepő válasza értelmében a metrikus forma „érzéstelenítő”, míg a közlendő szubsztancia rendkívül szenvedélyes és fájdalmas elemeket tartalmaz,

„valami szabályszerű dolog jelenléte, valami, amihez a szellem hozzászokott különféle hangulataiban és nem túlzottan izgalmi állapotában, nagy hatással lehet a szenvedély csillapítására és korlátozására a hétköznapi érzés közegeben”.

Nem kell ezt elhinnünk, de Wordsworth ezen a nyelven szólalt meg, amikor úgy érezte, magyarázatot kell adnia. A Royal Society roppant értelmes virtuóza nyelvét használja, de őt a 130 év fölhalmozódott tapasztalata már némiképp megóvta attól a féktelen lelkesedéstől, amelyet gyakorta tapasztalhatunk Spratnál, aki azt hitte, a Paradicsom kapujában áll, amelyet rövid időre megnyithat a közforgalomnak.

Mert, emlékezzünk csak, Thomas Sprat a Societyben fegyelmezett, hermetikus papságot látott. Az ő prózájuk, amely mértékadó stílusul szolgált a *Lírai Balladákhöz*, a diszciplína része volt, amelynek ki kellett volna nyitnia a

zárt Kertet, hogy visszatérhessenek az ősi Tisztaság és Rövidség állapotába, amikor az emberek még nem a kigyó álnok beszédét utánozták. Wordsworth *Előszavából* még nem, de verseiből ez a főpapi hangütés már hiányzik. A költő „emberekhez szóló ember”, és nem az angyalok nyelvén beszél, hanem vidéki embereken. De Wordsworth ebben is, mint annyi másban, kivételes, és nem sokára majd azt látjuk, hogy a költők csatlakoznak egy papsághoz: például Shelley lobogója alatt, aki elpártolt a Royal Society nagy víziójától, megbélyegezve a „kiszámítás képességét”. „Szórszálhasogatók és mechanikus gondolkodók”, mondja, most ők a „civil korona bitorlóí”, amely már régóta a költőknek van fönntartva. De mindössze annyit értek el, hogy a gazdagok még gazdagabbak, a szegények meg még szegényebbek lettek. Az állam hajója pedig az anarchia és a zsarnokság Szküllája és Karübdiszé között hánykolódik.” Ennyit „azon tudományok műveléséről, amelyek kitérítették az ember birodalmának határait a külvilágban.” Dr. Frankenstein megtanította, mire megy ki ez a játék. Shelley *A költészet védelmében* című munkája ragaszkodik hozzá, hogy a felszín és a mélység igazi mérői a költők, akik „az emberi természet felszínét, hangjait és mélységeit” igazán fölfogják, ők „az elfogulatlan inspiráció szent főpapjai”, valójában a „világ hallgatólagos törvényhozói”.

3.

Ekképp a vallási követelményekből, amelyeket a XVII. században született új tudománnyal szemben támasztottak, a XIX. században az újfent profetikus költészettel szemben támasztott követelmények lettek. A tudományos nyelv pedig – Sprat tanításai ellenére, mármint hogy ez a kézművesek, vándor iparosok és kereskedők nyelve – visszahúzódott a közéletből, ekképp a költészet nyelve hasonlóképpen. 1890-ben Villiers de l'Isle-Adam közreadta az *Axelt*, „az élet megvető elutasítását” – Arthur Symons szerint (*The Symbolic Movement in Literature*, 1899). Ez az a darab, amelyet Edmund Wilson az irodalmi modernizmus kulcsaként jellemezett. Symons így folytatja: „különlegesen ékesszóló stílusban íródott, amely nem igyekszik utánozni a hétköznapi nyelvet, hanem amolyan ideális nyelvet alkot, amelynek a szépség a célja, mintha csak versben írnák”. Mert, magyarázza Symons, „a modern dráma legalább annyira korlátozta önmagát a szóhasználatban, mint amikor az átlagember beszél érzelmeiről és eszméiről szólva”. Ám „nyilvánvaló, hogy az átlagember csak nagyon kis részét tudja annak kifejezni, amit homályosan érez vagy gondol”, és ezért nyilvánvaló, hogy az emberek igazi nyelve, Sprat vagy Wordsworth tiltakozása ellenére, nem rendelkezik semminemű papi hatalommal. A tudomány, mondja Axel, „csupán megállapít, de nem magyaráz: ő a kimérák legrégibb sarja. Valamennyi kiméra, csakúgy mint a világ (amely a legrégibb közülük) *valamivel több* a semminél!” Symons a következő párbeszédet így fordítja:

Szerencsére van Tudományunk, kedves misztikus barátom. Elemezzük a napot, nehogy a bolygónk előbb robbanjon szét, mint joga van rá!

- A Tudomány nem elég. Előbb vagy utóbb térdre roskadsz.
- Mi előtt?
- A sötétség előtt!

Ha azt akarjuk látni, miképp gyűlik össze bizonyos papság, akkor olvassuk Arthur Symons *The Symbolist Movement in Literature* című könyvét. A könyv különös megfelelője Thomas Sprat kettőszázharminckét évvel idősebb *History of the Royal Society* című művének. Mindkét könyv hasonló mozgalmakra világít rá és igyekszik rámutatni a legnemesebb gondolatra az emberek felszabadítása érdekében a közhelyek alól, ekképp közelít (Symons szerint) „az emberiségben mindenhez, ami még a világ teremtése előtt megkezdődhetett volna, és talán túléli a világot”.

„Tehát itt, e lázadásban a külsőlegesség, a retorika, a materialista hagyomány ellen... az oly sok teher alatt megroppant irodalom végre megtalálhatja szabadságát és autentikus beszédmódját.” Jegyezzük meg: lázadás, többek között, a retorika ellen: amint Sprat megjegyezte, lázadás a *Beszéd* tékozló Bősége és Redundanciája ellen. És itt a főpapi ismerv: „mert olyan bensőségesen, olyan ünnepélyesen szól hozzánk, ahogy eleddig csak a vallás szokott, ő maga is egyfajta vallássá változik, a szent szertartás minden kötelezettségével és felelősségével”.

A szent szertartás felelőssége túlzott súllyal nem nehezedett ugyan a XVII. századi angol laikusra, akinek a dolgok dolgok, a szavak pedig szavak voltak. A szimbolista mozgalom viszont zsúfolásig megtelt hitehagyott katolikusokkal, akik már a gyermekkorban meggyőződtek róla, hogy léteznek a hatékonyság nyelvi formulái. Mallarmé a szonett utolsó hat sorát x végződésű, ritka szavakkal fejezte be, míg a tisztaságot, az odaadást és a kereszt szögeit idéző szavakkal kezdte, nagy műgonddal ügyelve rá, hogy még a legmakacsabb istentelen vagy perverz olvasót is a keresztény ikonográfiára emlékeztesse. E szavak mágikus erővel hatnak, a plébánia közvetítése nélkül. Egy szonettje így végződik: „Des scintillations sitot le septuor” (kb. A szeptett csillámló ragyogása), amely egyszerre idézi föl a hét sztárból álló virtuóz kiszenekart, valamint a számlálást, *cinq, six, sept*, a misztikus Héti, a teremtés hetedik, pihenő napjáig. E szemléletmód a költészettel foglalkozó minden modern gondolkodásba átszűrődött, és még az olyan ádázul vallásellenes ember, mint William Empson, sem kételkedett benne, hogy a Kétértelműségnek – e szimbolista találmánynak – hét típusa van.

Korunk fontos elve – amint Stanley Fish helyesen megfogalmazta –, hogy nem létezik egyszerű, „természetes” nyelv. Minden kifejezésre képes nyelv műfogásokhoz folyamodik. A próza a verssel összehasonlítva nem „természetes”. Chaucer, aki versben pompásan tudta bemutatni a *Wife of Bath* természetességét, csak amolyan számár ordításokat hallatott egy logarlécnél nem titokzatosabb eszközzel, amikor megpróbálta néhány egyszerű prózában írt oldalon az olvasó figyelmébe ajánlani „lyte Lowys”-át. A *Treatise of the Astrolabe*-ból hiányoljuk mindazon alázatos és gyengéd, jámbor eszközöket, amelyek megadják a *Canterbury mesék* zamatát és az emberek igazi nyelvének érthetőségét. Ezt csak azért említem, hogy hangsúlyozzam: mind a vers, mind a próza írása esetén eljárásokat kell feltalálnunk, szabályokat alkalmaznunk, és az angol prózát a XIV. század végén még éppen hogy csak elkezdték „feltalálni”. A próza csak annyiban hasonlít a spontán, hétköznapi beszédhez, hogy nem metrikus, ám csupán szigorúan e hasonlóság alapján azonosították a spontaneitással: az Ember Igazi Nyelvén vajon ki is ír prózát?

A férfiak nem, az biztos, sem a nők. Amint a magnófelvétel bizonyítja nekünk, a habozás és a meglepetés ritmikája nem csupán befejezetlenül hagyja a mondatokat, hanem e „szünetekből” a próza mondatokat is alkot, többször is megváltoztatva irányát menet közben. A próza, az érthető próza pontosan olyan „mesterséges” nyelven íródik, mint bármely vers.

Ez igenis fontos, mert a feltevés, hogy Ádám prózában beszélt, vallási természetű, nem pedig kísérleti. A Royal Society, amikor eszményként azt javasolta, hogy ugyanannyi Szó legyen, mint amennyi *Dolog*, arra emlékezett, hogy Ádám névadó volt – bármely néven is hívott Ádám egy teremtményt, attól fogva az lett a neve –, és föltételezte, hogy ez egyenértékű a prózával: egy megformált nyelvvel. Wordsworth szintén azt az ugyancsak önkényes feltevést engedte meg magának, hogy „a nyelv legjobb része a legjobb témák óránkénti megvitatásából származik”, vidéki emberek e vitájából (gondoljunk a két „legjobb” mögött meghúzódó nyugtalanságra), míg a költőnek nincs más dolga, mint „metrizálni” ezt, ha erőteljes prózát akar alkotni. Villiers de l’Isle Adam és Mallarmé pedig úgy vélték, hogy a próza valamiféle Általános Alany degenerált hebegése, amint helyzetéről motyog magában zűrzavaros számvetést.

4.

Márpedig a próza egyik sem az említettek közül: a próza magasrendű műfogások eredménye. És amikor James Joyce azt mondta, hogy Stephen Dedalus a képzelet örök papja legyen – már megint ez a papi kép! –, akkor ezzel azt is mondta, hogy a papnak a hétköznapi tapasztalat mindennapi kenyerét kell az örök élet messzire világító testévé változtatnia, időnként még a hétköznapi közhelyek leírásával is, ám mindenestre jól formált prózában.

Stephen papi mágusként teljesítette be ezt az analógiát, vállalva a némasági fogadalmat, a száműzetést és az agyafúrt ravaszkodást, mintegy lehetővé téve James Joyce számára, hogy megírja első prózai könyvét, amely (mint mondta) az „aprólékos hitványság” stílusában íródott. Vagyis elvetett „mindennemű bőbeszédűséget, kitérőt és dagályosságot” és inkább a szavakkal törődött, valamint ezek népi használatával. Az első bekezdésben egy fiú mormolja magában a *paralysis* szót, amely úgy hangzik neki, mint „egy rosszindulatú és gonosz lény neve”. Az emberek igazi nyelve kaméleonszerű; a szavak nem azt jelentik, amit jelenteniük kellene, és amely kultúra ezt nem ismeri el, az elindult a romlás útján. És James Joyce utolsó könyve, a *Finnegans Wake*, egyszerűen nem engedi meg a szavainak, hogy meghatározzák, jelentenek-e valamit egyáltalán. „Ó, sziklák – mondta Molly Bloom –, szóljatok hozzánk egyszerű szavakkal!” De nem léteznek egyszerű szavak.

Ez pedig komoly dolog. A három évszázaddal ezelőtti hiedelmet, hogy léteznek egyszerű szavak, az a vélekedés táplálta, hogy a tudomány egyesítheti az emberiséget. Az egyre határozottabban megmutatkozó széthullás után, míg a szó-emberek és a tudósok olyannyira eltávolodtak egymástól, hogy csak tolmács útján tudnak kommunikálni, azon tűnődhetünk, vajon valóban értik-e az emberek egymás szavait, amikor látszólag szinte teljesen megértik egymást. Nincsenek egyszerű beszélők sem, ahogy egyszerű olvasók sincsenek, csak

csoportok vannak, akik többé-kevésbé megértik egymást átfedő nyelvüket. És nem arról van szó, hogy valami baj van a kultúránkkal. A kultúránknak csak az a csalóka hit okozott kárt, hogy minden másképp is lehetne: például hogy az emberek az „igazi nyelvükön” is beszélhetnének. Ez kényelmes, ám atavisztikus hiedelem volt. Csak az általunk vadaknak nevezett embereknek van egyszerű, célszerű, egységesített kultúrájuk: az ő költőik a „szentség technikusai”. De mivel mi nem akartunk vadak maradni, döntéseink értelmében magunk mögött hagytuk ezt a primitív állapotot, és ugyancsak e döntés értelmében nem is kívánjuk felülvizsgálni álláspontunkat.

Romhányi Török Gábor fordítása

Hugh Kenner (1923–2003) kanadai származású amerikai irodalomtörténész. A modernizmus Newtonjaként is emlegetik. Mestere Marshall McLuhan volt. Több mint harminc könyvet és rengeteg tanulmányt adott ki. Úttörő jelentőségű könyveket írt, Chestertonról, Ezra Poundról, James Joyce-ról, T. S. Eliotról, Samuel Beckettről és egyéb angol és amerikai írókról, költőkről. Munkássága nélkül Pound és Joyce életműve megközelíthetetlen. 1971-ben kiadott *The Pound Era* című könyvét, amelyben Ezra Pound életművét elemzi, a XX. század egyik legértékesebb amerikai irodalomtudományi munkájának ítélik. Az USA majdnem minden nagy egyetemén tanított. Tudományos műveinek nagy érdeme, hogy szépirodalmilag élvezhető nyelven íródtak és műalkotásként élvezhetők.

Magyarul eddig csak egy könyve jelent meg: *Flaubert Joyce és Beckett*, a sztoikus komédiások, 2006.